

MOJMÍR SVOBODA – HELENA KLIMUSOVÁ

MONITORING PSYCHODIAGNOSTIKY, AKTUÁLNĚ POUŽÍVANÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH¹

Klíčová slova: psychodiagnostika; metody; průzkum

Společenský, informační, ekonomický a technický vývoj posledních desetiletí sebou nese imanentní potřebu psychologické intervence. Stále více profesí je konfrontováno s potřebou interpersonálního kontaktu, stále více odborníků pocituje ve své práci nutnost jednání s lidmi. To přináší větší tlak na jejich sociální obratnost, na získávání dovedností poznávat lidi, jejich osobnost, jejich motivace i skrytá přání. Zvyšuje se potřeba nacházet optimální cesty k mezilidské komunikaci.

Současně s tím roste potřeba vybírat vhodné lidi pro konkrétní činnosti. Nejedná se však o psychotechniku, která v první čtvrtině minulého století hledala správný klíč do správného zámku. Tehdy šlo o jednoznačné spojení schopností a dovedností pracovníka s konkrétními a více méně neměnnými požadavky profese. Dnešní situace má daleko flexibilnější a otevřenější požadavky na obě strany. Výchova pro jedno povolání není příznakem doby. Absolvent jistě školy může nacházet uplatnění v mnoha často zdánlivě nesouvisejících oblastech.

Změněný svět, s převrácením či silnou modifikací životních a jiných hodnot, klade naprosto jiné nároky. Existence dvou minulých světových válek přinesla obrovské posuny v životním stylu. Územní zakotvenost je vystřídána globalizací a možností značné mobility.

Požadavky na adaptaci na nové věci, na nové hodnoty, na nové způsoby chování jsou dříve nevídané a netušené. Jsme svědky a účastníky nástupu informačních technologií, infiltrace filozoficky cizích vlivů, které jednotlivé kultury, resp. její členové, nedokážou vsřebat a vyrovnat se s nimi.

Větší důraz na péči o zdraví spolu s civilizačními faktory na jedné straně, na druhé straně s lepšími diagnostickými možnostmi odkrývají to, co bylo dříve našim zrakům skryto. Z toho vyplývá více nemocných, zranitelných, méněcenných a potřebujících péči. Sociální starost o slabé nabývá nových rozměrů.

Společnost byla konfrontována s dosud neznámými jevy skutečnosti, s rozpadem tradičních hodnot, které byly nastartovány někdy na počátku dvacátého

století a které byly zdůrazněny zážitky lidstva v obou světových válkách i v poválečném vývoji. A to nemluvíme o sice silně akcentované, avšak asi dosud plně neuvědomované události 11. 9. 2001 v New Yorku.

Lidstvo je silnější v technologiích, přírodovědných i medicínských vědomostech, je však psychicky zranitelnější, neboť technický vývoj silně předbíhá vývoj myšlenkový.

Nejsme připraveni na řešení etických otázek, na klonování, eutanázii, otázky viny a trestu. Postmodernismus se pokouší nám podat pomocnou ruku a orientovat se v chaotickém prostředí: můžeme přežívat tím, že nebudeme hledat jednoznačné odpovědi a jednotlivé směry, ale budeme akceptovat rozrůzněnost a další diverzifikaci světa a nás v něm.

Od psychologie se očekává přínos jednak v základních oblastech, často spojených s molekulární biologii, ekonomikou, etologií atd., jednak v rovině praktičtější. Měla by přinášet metody a objevovat cesty, jak se v situaci relativního zdraví (či raději well-being) vyrovnávat s požadavky současného světa. Očekává se její přínos k nalézání a spoluutváření optimálních osob a jejich optimálního fungování. Tím se dostáváme ke klasickým oblastem psychologie zdraví, psychoterapie a psychodiagnostiky.

Právě psychodiagnostická oblast se stala hlavní náplní plánovaného výzkumu.

První zmínky o psychodiagnostice jsou z třetího tisíciletí před našim letopočtem ze staré Číny. Po vzniku vědecké psychodiagnostiky, spojené se jmény Bineta a Simona v roce 1905, dochází k masivní akceleraci psychologického testování zejména mezi dvěma světovými válkami. Z té doby pochází většina nejrozšířenějších, tzv. „velkých“ testů.

V posledních letech jsou tyto testy stále používány, většinou však dochází k jejich psychometrickým zpřesněním vlivem metodologické a statistické technologie. Setkáváme se s inovovanými verzemi jako jsou např. MMPI II, WAIS III, Wechsler Memory III apod. Nemnoho obecně rozšířených metod je „nových“, jde většinou o silnou inspiraci dřívějšími metodami: CPI (Goughův kalifornský osobnostní dotazník), FPI (Freiburský osobnostní dotazník) a některé jiné. Nověji se setkáme se sérií Millonových dotazníků (1997), která k nám z USA ještě nedorazila. Rozruch vzbudil test Big Five (Caprara, 1992), jehož hodnocení se stalo v posledních letech uměřenější, stejně jako hodnocení dřívějšího Cattellova 16 faktorového dotazníku.

Zdá se, že nadějný je diagnostický postup Witkinův, zaměřený na diagnostiku kognitivního stylu, ovšem v jeho „papírové verzi“. Variace, vyžadující enormně drahé přístrojové vybavení nemají větší perspektivu.

Lze očekávat on-line verze řady existujících metod (zejména dotazníků) i masivní nástup počítačové diagnostiky, vycházející z nových paradigmat.

Došli jsme pod tlakem situace k názoru, že by bylo potřeba monitorovat současný stav rozšíření a používání psychodiagnostických metod v naší republice, dále mapovat oblasti, které jsou nejčastěji diagnostikovány. Chceme zjistit požadavky, přání a potřeby psychologů jednak ve vztahu k chybějícím technikám, jednak ve vztahu k oblastem, které považují za důležité diagnostikovat.

Projekt pod názvem „Zjištění stavu, potřeb a perspektiv psychologické dia-

gnostiky v České republice“ byl udělen Grantovou agenturou České republiky a dobu tří let. Uvedené období je nezbytné pro rozsáhlost výzkumu, počet oslovených respondentů i množství zpracovávaných dat.

Hlavním řešitelským pracovištěm je Psychologický ústav FF MU v Brně (hlavní řešitel Prof. PhDr. Mojmír Svoboda, CSc., spolupracovnice Mgr. Helena Klimusová a externí spolupracovníci a studenti), spoleřešitelským pracovištěm je Katedra psychologie FF UP v Olomouci (řešitelé doc. Řehan a doc. Vtípil), kteří rozšířili tým o Dr. Sobotkovou a Dr. Cakirpaloglu.

Idea výzkumu vychází z přesvědčení, že kvalitní psychologická diagnostika a uvážlivá volba diagnostického nástroje nemůže být prováděna bez přístupu k informacím o všech metodách, které jsou v daných podmínkách k dispozici. Takový přehled metod, podložený důkladným výzkumem, ale v našich podmínkách doposud chybí.

Základním cílem navrhovaného projektu je prozkoumat rejstřík psychodiagnostických metod, používaných českými psychology. Nejde jen o sestavení prostého seznamu metod. Dotazníkovým šetřením mezi odbornými psychology působícími v nejrůznějších oblastech praxe bude zkoumáno, zda jsou psychodiagnostické metody používány adekvátně, v jakém psychodiagnostickém kontextu jsou užívány, jaké je jejich psychometrická úroveň, v jakých formách jsou užívány a jaké typy metod (či konkrétní metody) jsou respondenty postrádány. Takovýto přehled může posloužit jako mapa pro orientaci psychologů v oblasti zdejší psychodiagnostiky a také být impulsem pro doplnění případných bílých míst. Projekt tak přispěje ke zvýšení úrovně psychologické praxe a psychologie jako vědeckého oboru.

Psychologové působící v nejrůznějších oblastech praxe mají k dispozici velké množství psychodiagnostických metod. Na tuto zdánlivě příznivou situaci je třeba pohlížet obezřetně. Používané metody nejsou často standardizované v naší populaci, mnohé byly přeložené amatérsky, bez splnění předepsaných podmínek pro převod diagnostické metody. Vývoj, převody či vlastní užívání psychodiagnostických metod probíhalo v našich podmínkách často živelně, bez explicitně vyjádřené koncepce, i když situace se v mnohém zlepšila po založení bratislavské Psychodiagnostiky. V současné době působí v této oblasti více pracovišť. Za nejvýznamnější považujeme vznik pražského Testcentra, které je de facto součástí světového vydavatelství Hogrefe v Göttingen.

Bohužel však chybí ucelený převod užívaných metod a psychologové postrádají údaje o tom, jak a pro jaké specifické diagnostické problémy jsou konkrétní metody v praxi užívány. Není rovněž jasné, jaké metody jsou v různých oblastech psychologické praxe postrádány. Navíc jsou vyvíjeny nové metody a rovněž se nachází nové využití pro již zavedené metody.

Naprostou nezbytnost komentovaného přehledu dostupných psychodiagnostických metod zdůrazňují např. Murphy a Davidshofer (1998). Tvrdí, že kvalitní diagnostika a uvážlivá volba diagnostického nástroje nemůže být prováděna bez přístupu k informacím o všech metodách, které jsou v daných podmínkách k dispozici. Jako příklad cenného zdroje informací v anglosaském prostředí citují Mental Measurement Yearbook, který pod vedením Burose (1978) uvádí již od padesátých let dvacátého století přehled testů. Pro každý test je uveden vydava-

tel, cena, formy testu, rozsáhlá bibliografie o výzkumu, týkajícím se daného testu a především komentáře odborníků, poukazující na silné a slabé stránky každého testu. Takový přehled je samozřejmě zdrojem neocenitelných informací pro psychologickou praxi.

V německy mluvící oblasti existuje psychodiagnostické kompendium, vycházející opakovaně s inovovaným obsahem pod vedením Brickenkampa (1997).

V našem prostředí je k dispozici Svobodova práce *Metody psychologické diagnostiky dospělých*, Portál, Praha 1999 a úplně nová velmi obsáhlá příručka *Psychodiagnostika dětí a dospívajících* z listopadu 2001 (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová).

Murphy a Davidshofer (1998) upozorňují na etické aspekty výběru psychodiagnostické metody. Různé typy testů vyžadují různé kompetence a dovednosti ze strany uživatele. Psychologové působící v odlišných oblastech praxe jsou schopni pracovat s typy metod běžně v jejich oblasti využívanými, ale nemusí již ovládat metody, používané v jiné oblasti. Americká psychologická asociace má podle adresáře z roku 2001 (Brožek, 2001) 84 351 členů a dělí se na 55 sekcí. Při této specializaci a diverzifikaci jsou vzdálenosti mezi jednotlivými odbornostmi často značné. Etický kodex psychologa, tak jak jej formulovala americká asociace (2001) jasně prohlašuje, že psycholog by měl omezit své působení pouze na oblasti, pro které má dostatečný výcvik a kvalifikaci.

Kromě podstatných údajů o dostupných metodách jsou nepochybně potřebné a cenné také informace o tom, v jakém diagnostickém kontextu, pro jaké typy problémů a ve kterých oblastech jsou dané metody využívány. Výzkum na toto téma prováděli v USA např. Watkins a Campbellová pro oblast poradenské psychologie (Watkins et al., 1995). Na základě dotazníkového šetření u 412 klinických psychologů došli k závěru, že většina klinických psychologů používá všeobecné projektivní testy a že existující standardy psychologické diagnostiky jsou podobné těm před 30 lety. Tyto závěry ovšem vyvolaly polemiku (např. Hunsley, 1996). Autoři studie byli kritizováni především pro nezařazení posuzovacích škál chování do dotazníku, který byl součástí šetření.

V našich podmínkách nebyl podobný výzkum proveden, s výjimkou studie Kucharské (1995), která se však zaměřila na poměrně úzce vymezenou oblast diagnostiky specifických poruch učení a chování u dětí. Preiss uveřejnil ve Zpravodaji Českomoravské psychologické společnosti krátký dotazník, věnovaný diagnostice u nás, ale počet získaných odpovědí byl velmi tristní.

Černý referoval na psychologických dnech v Trenčíně (2001), že na jeho dotazy odpovídá maximálně 5 procent respondentů. Přitom jeho dotazování je vedeno snahou získat názory odborné veřejnosti na zařazení dalších testových metod do edičního plánu podniku Psychodiagnostika. Vyjádřil dokonce pesimistické přesvědčení, že pokud nebude česká a slovenská psychologická veřejnost participovat na edičních plánech, povede to ke krachu podniku. Zejména v našem prostoru, kde je relativně malá cílová skupina potenciálních zákazníků, je třeba vydávat uvážlivě vybrané tituly.

Vzhledem k nepřehledné situaci při vydávání a převádění psychodiagnostických metod se úpravy a provedení širěji pojatého výzkumu jeví jako naléhavé a nezbytné.

Základním cílem je zmapovat rejstřík psychodiagnostických metod používaných českými psychology. Nejde jen o sestavení prostého přehledu, nýbrž i o zjištění, zda jsou metody používány adekvátně, v jakém psychodiagnostickém kontextu jsou administrovány, jaká je jejich psychometrická úroveň a jaké typy metod jsou respondenty postrádány. Takovýto přehled může sloužit jako mapa pro orientaci psychologů v oblasti zdejší psychodiagnostiky a být také impulsem pro doplnění případných bílých míst a přispět ke zvýšení úrovně psychologické práce.

V první etapě jde o přípravu sběru dat. Počítá se s důkladným zpracováním zahraničních pramenů o užívání psychodiagnostických metod. Budou kontaktována centra, vydávající psychodiagnostické metody. Z našich pracovišť je to v první řadě Psychodiagnostika Bratislava, která měla v minulosti federální charakter a v dnešní době působí i v ČR a vydává testy rovněž v české verzi, dále je to pražské Testcentrum které je dceřinou společností firmy Hogrefe v Německu a které vydalo již k desítky testů v češtině a plánuje silnou ofenzívu ve vydávání českých verzí testů. Jejich německý katalog čítá stovky a stovky titulů. Dále jsou kontaktováni menší vydavatelé testů u nás, např. firma Horkel v Trnávce, Havlík v Českých Budějovicích, firmy v Praze, Ostravě aj.

Dalším úkolem je sestavení databáze českých psychologů v co možná nejúplnější podobě. Půjde o jejich jména, pracoviště, oblast (resp. oblasti působení). Samozřejmě, že zde půjde o značně náročný úkol. Využívány budou databáze České psychologické společnosti i seznamy členů psychologické části psychiatrické společnosti, adresáře firem, vydávajících testy, adresáře jednotlivých stavovských společností, seznamy zaměstnanecké tam, kde existují vězeňství, armáda apod.). Sběr dat, kompletování osobních databází i výpovědi psychologů o diagnostické činnosti jsou konfrontovány s tendencemi k utajování dat. Tak je možno se setkat s menší ochotou jednak institucí, jednak jednotlivců při poskytování nezbytných údajů.

Žádost o spolupráci bude prezentována i v oznámeních ve všech relevantních odborných časopisech (např. Česká a slovenská psychologie, Psychologie dnes, Psychologie v ekonomické praxi, Konfrontace, Psychológia a patopsychológia dieťaťa, Studia psychologica a dalších). Na internetových stránkách byla zřízena samostatná doména www.psychodiagnostika.cz – na níž je výrazný odkaz na webovou stránku tohoto grantu, která je součástí prezentace Psychologického ústavu FF MU. Zde jsou poskytnuty základní informace o grantu a čtenáři jsou vyzváni ke spolupráci. V dohledné době bude mít tato stránka interaktivní podobu, takže do ní budou moci čtenáři sami vstupovat.

Kromě této písemné formy jsou psychologové seznamováni s probíhajícím výzkumem a žádáni o spolupráci i osobními intervencemi. Např. na Československých psychologických dnech v září 2001 v Trenčíně byla informace o výzkumu a žádost o spolupráci součástí plenárního zasedání. Lze konstatovat, že k 1. 2. 2002, kdy budou databáze uzavřeny, bude k dispozici cca 1600 – 2000 adres. Úkoly byly mezi řešitelské a spoluřešitelské pracoviště rozděleny tak, že Olomouc získá členy databáze z oblasti vojenství, vězeňství, policie, dopravní psychologie a manželských a rodinných poraden. Brno pokryje následující ob-

lasti: zdravotnictví, soudy, školství, manažerská psychologie, soukromě působící psychologové a tzv. „nezařaditelní“.

Dalším úkolem je vytvoření dotazníku pro shromažďování dat. V této fázi budou angažováni další kolegové, jejichž doménou jsou metodologické otázky konstrukce dotazníků (Urbánek, Šimeček, Kohoutek). Příprava dotazníku – jeho obsahová i grafická část – podléhá intenzivní diskusi celého řešitelského kolektivu i ověření na pilotním vzorku.

Realizační tým (jeho brněnská i olomoucká část) se na pravidelných schůzkách informuje o postupu prací a koordinuje je. Přitom se nevyhýbá ani jejich nezbytným korekcím.

Druhá etapa je zasvěcena sběru dat. Po nejen tuzemských ale i zahraničních zkušenostech bylo nutno opustit představu návratnosti vysokého procenta dotazníků.

Korespondenční forma jeví minimální návratnost, a to i po několikeré urgenci. Byl proto přijat postup, při kterém budou respondenti osobně navštěvováni tazateli, kterými budou studenti psychologie z Brna a Olomouce. Tazatelé budou mít dle předem stanoveného plánu na starosti region, z kterého pocházejí a který relativně znají.

Z mnoha důvodů, z nichž stojí v popředí kapacitní, časové, finanční a jiné, nebudou navštíveni všichni členové-psychologové zanesení v databázi, nýbrž půjde o tzv. kvotační výběr. Bude stanoven výběrový soubor, obsahující (na základě přísných metodologických statistických kautel) reprezentativní vzorek psychologů podle regionů, hustoty psychologů v těchto regionech i podle specializací či oborů, kterým se věnují.

Tazatelé budou předem jednotně instruováni a budou též motivováni jistým honorářem k získání vyplněných dotazníků.

V třetím roce projektu půjde o zpracování dotazníků a analýzu získaných dat. Součástí práce je i prezentace výsledků prostřednictvím série článku v odborných časopisech i v referátech na odborných konferencích. Výsledky ve formě komentovaného přehledu užívaných metod a doporučení rozšíření rejstříku metod budou vydány jako samostatná publikace. Počítá se rovněž s uspořádáním specializovaného semináře, na kterém budou dosažené výsledky dále diskutovány.

Lze se právem domnívat, že získané výsledky budou zajímavé nejen pro českou psychologickou obec, nýbrž budou i velmi informativní pro vydavatele testových metod v České republice a mohou být inspirací pro řadu kolegů, uvažujících o překladu a psychometrickém převodu potřebných psychodiagnostických metod do České republiky.

SOUHRN:

Příspěvek popisuje nástin, obsah a metody výzkumného projektu, jehož cílem je zmapovat současnou situaci psychologické diagnostiky v České republice.

Nejprve musí vytvořena databáze co největšího počtu psychologů, pracujících v České republice a provedeno jejich rozlišení podle jednotlivých aplikačních oblastí.

Vytvořený dotazník bude orientován na zjištění jimi používaných psychodiagnostických metod a na zmapování oblastí, které nejčastěji diagnostikují. Data budou sbírána od reprezentativního

vzorku psychologické populace, neboť předchozí zkušenosti zpochybňují sběr dat od většiny odborné veřejnosti. Data budou sbírána nikoliv korespondenčně, nýbrž pomocí tazatelů, kteří vybrané respondenty osobně navštíví.

Analýza získaných dat vyústí v přehled používaných metod, dále v popis těch oblastí lidské psychiky, které jsou nejčastěji diagnostikovány. Součástí výstupu výzkumného projektu bude i návrh metod, které by bylo třeba přeložit a převést do našeho diagnostického instrumentária.

LITERATURA:

- American Psychological Association (2001): *Standards pro pedagogické a psychologické testování*. První české vydání. Praha: Testcentrum .
- Brickenkamp, R. (1997): *Handbuch psychologischer and pädagogischer Tests*. Göttingen: Hogrefe. (2. Aufl.)
- Brožek, J. (2001): *Directory of the American psychological association. 2001 Edition*. Zpravodaj Českomoravské psychologické společnosti, 48, 36.
- Buros, O., K. (1978): *The eight mental measurements yearbook. (2 vols.)* Highland Park, NJ: Gryphon Press.
- Caprara, G., V., Van Heck, G., L. (Ed.) (1992): *Modern personality psychology: Critical reviews and new direction*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Černý, V. (2001): *Činnost podniku Psychodiagnostika – současnost a výhledy*. Ref. na Česko – slovenských psychologických dnech. Trenčín.
- Hunsley, J. (1996) : Assessment practices of clinical psychologists. *Professional Psychology Research and Practice*, 27 2315 – 316.
- Kucharská, A. (1995): Dotazník k přehledu o stavu psychodiagnostiky, reedukace a péče o děti se specifickými poruchami učení a chování. *Specifické poruchy učení a chování*. Sborník 1994. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství.
- Millon, T. (1997): *The Millon inventories: Clinical and personality assessment*. New York: Guilford.
- Murphy, K., R., Davidshofer, C., O. (1998): *Psychological testing: Principles and applications*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Svoboda, M. (1999): *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Svoboda, M. (ed.), Krejčířová, ., Vágnerová, M. (2001): *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál.
- Watkins Jr., C., E., Campbell, V., Nieberding, R., Hallmark, R. (1995): Contemporary practice of psychological assessment by clinical psychologists. *Professional psychology. research and practice*, 26, 54 – 60.

SUMMARY:

The paper presents the outline, content and methods of the research project aiming to explore the contemporary situation in psychological assessment in the Czech Republic.

At first, there have to be built up a database of as many psychologists working in Czech Republic as possible and they have to be distinguished by the area of application.

A questionnaire, constructed by the research team, will focus on the detection of the methods and tools used by the respondents, and on the exploration of the most frequent domains of their assessment. Data will be collected on a adequate, representative sample of psychologists for the survey of a majority of psychologist population has been challenged by earlier findings. The questionnaire will not be distributed by post; number of inquirers who will visit the respondents in person will collect the data.

The data analysis will result in an outline of the most employed methods and in an account of the most frequent domains of the assessment. The part of the research outcome will be also a list of methods recommended for a translation and implementation.

Key words: psychological assessment; methods; survey